ZAAL Z

JG3 / NR9 / **JUN – AUG 2014**
driemaandelijks tijdschrift

KONINKLIJK MUSEUM
VOOR SCHONE KUNSTEN
ANTWERPEN

4 VRIJSPRAAK
Majo de Saedeleer
Enjoy!

6 TENTOONSTELLING
Hoge horizon.
In gesprek met Bruegel

14 WAS GETEKEND
Michel van Dam

16 TWEELUIK
Het olifantje van Bugatti

2

Ensors Intrede van Christus in Brussel in 1889 in de zalen van het KMSKA in 1976

Blij weerzien

De intrede van Christus in Brussel in 1889 is het meest iconische schilderij van James Ensor. De schilder vond dat zelf ook. Hij bewaarde het grote doek van 2,6 bij 4,3 meter tot aan zijn dood in 1949 in zijn huis. Nadat onder meer de Brusselse Musea voor Schone Kunsten het werk tevergeefs probeerden te verwerven, kocht Gustave Nellens, de directeur van het Knokse casino, het werk van Ensors nicht en erfgename. In 1957 deed Nellens het schilderij op zijn beurt van de hand aan de bankier Louis Franck (1907-1988).

Het museum van Antwerpen had het buitengewone geluk het werk in bruikleen te krijgen van Franck en later van zijn stichting Socindec Vaduz. Zo zette Louis de traditie van zijn vader François (1872-1932) en de hele Antwerpse Franck-familie voort, die sinds de jaren 1920 tal van schenkingen aan het museum deden. Maar in 1983 ging Ensors werk op rondreis en even later was het te koop. De inspanningen van de Belgische overheid om de gevraagde aankoopsom bijeen te krijgen mislukten en *De intrede* verliet België definitief in 1987. Het doek werd voor een behoorlijke som aangekocht door het J. Paul Getty Museum in Los Angeles.
Bijna dertig jaar lang hing de *De intrede* dus in het Antwerpse museum. Het nam in de collectie een zeer bijzondere plaats in tussen tientallen andere schilderijen en tekeningen van Ensor.

Nu het KMSKA van 10 juni tot 7 september 2014 de grote Ensor-tentoonstelling *The Scandalous Art of James Ensor* samen met het J. Paul Getty Museum organiseert, zijn de 'Antwerpse' Ensors weer verenigd met hun 'moederbeeld'. Daarna verhuist de tentoonstelling naar het Art Institute in Chicago.

Leen de Jong

Door Majo de Saedeleer

In deze rubriek geven we het vrije woord aan mensen met een pittige pen en een ferm gedacht. Wat ze schrijven, houdt verband met kunst.

‘ENJOY!’

5

VRIJSPRAAK

‘Enjoy!’. De bejaarde zwarte man die in een rode livrei was gestoken, noodde ons met een breed armgebaar binnen in het bureau van de Amerikaanse bankier J.P. Morgan. Genieten was geen opgave met drie Memlings aan de muren. Wij stelden aarzelend een vraag die hij minzaam en uitvoerig beantwoordde. Hij had ongetwijfeld meer verhalen: over meneer Morgan, over de geschiedenis van het huis, de collectie of elk van de werken, over de kunstenaars misschien. Ik kreeg de indruk dat hij wat teleurgesteld was dat wij niet méér vragen hadden.

Je wordt niet in elk museum zo persoonlijk en zo hartelijk verwelkomd. Maar bijna altijd maakt een museum mij gelukkig op een manier die ik nergens anders ervaar: de eerbiedige stilte, de geur van de jaren, het patine van de tijd. De bezieling en de arbeid van mensen, kunstenaars en verzamelaars, hun nalatenschap aan de eeuwen neem ik dankbaar in ontvangst als was het een persoonlijk geschenk. Er gebeurt iets met me in een museum: ik beweeg anders, trager, zweef meer dan ik loop, keer op mijn stappen terug, zoom in op details. Ik kom zo dicht bij de werken dat het alarm afgaat. Jammer dat je nergens aan mag komen. Ik zou het voorzichtig doen, met alleen mijn vingertoppen.

Majo de Saedeleer heeft gewerkt in het onderwijs, een uitgeverij, het theater, bij de televisie en was directeur bij het Nationaal Centrum voor Jeugdliteratuur. Ze is directeur van Stichting Lezen, waar ze deze zomer afscheid neemt.

Voor de lettertjesmens die ik ben, is er altijd het gevaar dat ik zo veel en zo lang bordjes lees dat ik vergeet te kijken. Daarom houd ik van audiogidsen. Stel je voor dat je een audiogids kon krijgen met verschillende opties: focus op geschiedenis, kunstgeschiedenis, de kunstenaar, zijn leven, zijn tijd, zijn technieken. En stel je voor dat je ook voor een woordeloos parcours kon kiezen en bij de kunstwerken de muziek van de tijd zou horen. Maar alleen als optie. Niemand die dat niet wil, moet muziek horen.

Net zoals poëzie, heb ik musea graag mondjesmaat. Zoals je nipt aan een oude port, likt aan een praline, zuigt aan een aardbei. Altijd als ik in Londen ben, loop ik binnen in de National Gallery en dan doe ik één zaal, hooguit twee. Niet uit haast, maar juist omwille van de traagheid. Als een vrije toegang niet kan, bestaat er dan misschien zoiets als een tienbeurtenkaart in musea, een kom-weer-ticket? Om een oude liefde terug te zien of een nieuwe lieveling te ontdekken. Omdat het goed toeven is op die plek.

Het enige dat ik van een museum vraag, is dat het me gelukkig maakt. Vervuld, zoals de zwarte suppoost in het bureau van J.P. Morgan.

Hans Memling, Man met Romeinse munt, 1471-1474, 31 x 23 cm

6

TENTOONSTELLING

HOGE HORIZON. IN GESPREK MET BRUEGEL

Interview door Leen Huet
Zaalzichten Glenn Geerynck

De poort zwaait open, op de binnenplaats reikt een wenteltrap in het ijle. Een koetshuis, een tiendenschuur. Het Heilig Geesthuis in Lier, in de schaduw van de Sint-Gummaruskerk, is een cadeau voor de voorbijganger en een inspirerende haven voor het kunstenaarscollectief Voorkamer. Hier werken Peter Morrens en Rik De Boe, de initiatiefnemers van het gezelschap. Voorkamer organiseert met *Hoge Horizon, Bruegelland, vroeg 21ste eeuw* een artistieke dialoog.

In de eerste zaal van Hoge Horizon is naast de klassieke opstelling werk te zien van actuele kunstenaars als onder meer Patrick Couder, Sven 't Jolle, Lech Majewski, Philip Wiegard en Philip Aguirre y Otegui.

Op de voorgrond een werk van Kati Heck

Wat mogen we verwachten?

Peter Morrens: 'We hebben kunstenaars uitgenodigd om de dialoog aan te gaan met de beeldtaal van Bruegel. Hun werken worden een jaar lang getoond tussen de schilderijen van *Bruegelland* uit het KMSKA. Er komen dertig à veertig nieuwe producties. Daarnaast maakten we een intuïtieve keuze uit hedendaagse werken en de depots van het KMSKA en van het museum Wuyts-Van Campen: zo zullen er schilderijen te zien zijn van Gustave Van de Woestyne, Henri De Braekeleer, Eugène Laermans en Constant Permeke.'

'Het gaat ons niet om de nalatenschap van Bruegel bij hedendaagse kunstenaars, het is veel meer de bedoeling een dynamische dialoog op gang te trekken. De werken worden getoond los van chronologie of hiërarchie, meer als een web van associaties. We onderscheiden wel drie verhaallijnen, als ik ze zo mag noemen, drie aspecten van Bruegels werk die er voor ons uitspringen: het talige, de moraliserende verbeelding en de doorwrochte composities vol stapeling. Sommige kunstenaars vertrekken van letterlijke citaten uit Bruegels werk, anderen gaan puur associatief te werk. En heel wat kunstenaars uit onze selectie hebben al langer een band met Bruegels oeuvre: Tinus Vermeersch, (zie rubriek *Was Getekend* in de derde jaargang van ZAAL Z) Marijn van Kreij, Pieter Laurens Mol, Michel van Dam, Olphaert den Otter... De tentoonstelling loopt een jaar.'

Javier Téllez, still uit: Letter on the Blind, for the use of those who see,
Courtesy the artist and Galerie Peter Kilchmann, Zurich (2007)

‘Sommige kunstenaars vertrekken van letterlijke citaten uit Bruegels werk, anderen gaan puur associatief te werk.’

'Daarnaast hebben we een actief publieksprogramma uitgewerkt. Bruegels manier van componeren heeft invloed gehad op de cinema en hij heeft ook vele schrijvers geïnspireerd. Er zijn filmvertoningen gepland, onder meer van *La Cinquième Saison* (2012) van de cineasten Peter Brosens en Jessica Woodworth, en van het majestueuze *The Mill & The Cross* (2011) van de Poolse kunstenaar en regisseur Lech Majewski (afb. p. 10-11). We tonen werk van Majewski in de tentoonstelling, maar hij komt ook naar Lier voor de screening van zijn film. Na de vertoning interviewen we hem over zijn passie voor Bruegel. Over Bruegel als literaire figuur en inspiratiebron laten we Dennis Van Mol en Dieter Vandenbroucke aan het woord: Timmermans' Bruegel versus van Ostaijens Bruegel, de oubollige, comfortabele Bruegel versus de lastige, de springlevende, de hekelende. Dat publieksprogramma vindt gewoonlijk plaats op de tweede of derde zondag van de maand.'

EEN ZINNELIKE BOERTEMAKER?
Van Ostaijen over Bruegel en Bruegelscribenten

'Al deze skribenten, die zelve met de narrekap op de schedel verschijnen, of anders zoals Breugel eens de 'kunstkenner' heeft voorgesteld met de bril op de snuffelaarsneus, en die uitsluitend over het leuke, het boertige, het zinnelike bij Breugel schrijven, d.w.z. over eigenschappen die steeds bij Breugel afwezig waren, al deze skribenten hebben de schilderijen van Breugel gezien - indien zij ze gezien hebben - zoals generaals de militairschilderijen van Meissonier en Neuville bekijken. Precies zoals de generaals biezondere aandacht schenken aan de schimmel van de bevelvoerder en aan de herkomst van de gebruikte geweren - of het Lebels of Mausers zijn -, in dezelfde geest is het de vlaamse skribent onmogelik zijn blik van de rijstevlaaien af te wenden naar elementen die vermoedelik van meer belang zijn. De generaal zegt dat Neuville een goed schilder is want, inderdaad, heeft hij de strijdende groepen de bij haar passende geweren gegeven. En de Vlaming zegt dat Breugel een zinnelike boertemaker is, want hij schildert feestvierend volk en rijstevlaaien.'

Paul van Ostaijen, *Breugel,* 1925

Hoe selecteerden jullie de kunstenaars die meewerkten?

Rik De Boe: 'Het gaat om een mix van kunstenaars die we kennen dankzij Voorkamer en kunstenaars van wie het werk ons in deze context lijkt te passen. Het internet biedt ook nieuwe mogelijkheden: je legt gaandeweg mappen aan van dingen die je frapperen. Daaruit kun je weer putten voor projecten als dit. We wilden in ieder geval veel kunstenaars bij *Hoge Horizon* betrekken, zodat de bezoekers een breed, rijk beeld krijgen van de interactie met Bruegel. Die breedte maakt ook werken in de diepte mogelijk. En soms is er het toeval, of noem het serendipiteit: vanmorgen zat ik in de auto en beluisterde ik een cd van

Jaap Blonk, een Nederlandse performancekunstenaar die heel bijzonder met taal omgaat. Ik dacht: "Hij kan erbij," en voilà, we hebben contact opgenomen en hij doet mee. Bruegel was een kunstenaar die zijn werk liet bepalen door taal, denk aan de *Spreekwoorden* of de schilderijen die verwijzen naar een enkel gezegde, zoals *De blinde leidt de blinden*. Die taligheid is de laatste decennia in de beeldende kunst opnieuw belangrijk geworden. Denk maar aan het werk van Rinus Van de Velde (zie rubriek *Was Getekend* in de eerste jaargang van ZAAL Z). Ook te zien op de tentoonstelling.'

'We willen niet in hokjes denken, wel alles vanuit onze intuïtie opbouwen.'

Lech Majewski, still uit: The Mill & The Cross, executive producer Angelus Silesius, 2011

Hoe maak je daar een geheel van, een tentoonstelling?

Peter Morrens: 'We zijn kunstenaars. We willen niet in hokjes denken, wel alles vanuit onze intuïtie opbouwen. De tentoonstelling zelf ontstaat zoals een kunstwerk, dankzij een proces van twijfels en afwegingen en vooruit- en achteruitbewegingen. De kracht van de intuïtieve werkwijze wordt dikwijls te weinig herkend, en erkend. Wij willen haar juist benadrukken. Bijvoorbeeld: toen we eenmaal de titel hadden gevonden, een voorstel van Josine De Roover, begon die mee onze selectie te bepalen.'

'Alles begint met een longlist. Daaruit maken we een eerste keuze die dan de volgende keuzes bepaalt. Natuurlijk, soms moeten we op onze stappen terugkeren. Een kunstenaar maakte op ons verzoek, na samenspraak, een grote ets, gebaseerd op de *Boerenbruiloft*, maar achteraf bleek dat zijn vroegere werk toch beter in het concept past. Die beslissingen moet je durven nemen.'

Hebben jullie zelf Bruegel herontdekt? Kijken jullie nu anders tegen zijn werk aan?

Rik De Boe: 'Ik houd wel van de ervaring van twee tijden in de beleving van een kunstwerk: er is de eerste indruk, misschien nog bepaald door alle clichés die over een beroemde kunstenaar bestaan. En dan zie je de details en hun samenhang. Het een is niet per se beter dan het ander. Denk aan muziek die je de eerste keer meteen ontroert en waarvan je later pas de nuances en details opmerkt.'

Peter Morrens: 'We willen nu opeens ook naar Wenen, om daar de grootste verzameling authentieke Bruegels eens rustig te bekijken.'

VOORKAMER EN LIER: EEN HECHTE BAND

Rik De Boe van Voorkamer: 'Voorkamer is ontstaan in 1996. Onze eerste locatie was een arbeidershuisje aan Bril. We zaten letterlijk in de voorkamer. De kamer waar vroeger de mooie meubelen stonden en de doden werden opgebaard. Op het gebied van actuele kunst gebeurde er toen bijna niets in Lier. Wij richtten die kamer in als een *white cube* met een vierde wand van glas, en we organiseerden tentoonstellingen met onder anderen Johan De Wit, Michaël Borremans, Dirk Zoete, Johan De Wilde..., kunstenaars van wie we nu ook in *Hoge Horizon* werk tonen.'

'Later organiseerden we projecten in de publieke ruimte, onder meer in de wintertuin en de kapel van het Zwartzustersklooster. Voor *Mapping the Vicinity* projecteerden we beelden op de Zimmertoren. We werkten ook al twee keer samen met het Museum Wuyts-Van Campen en baron Caroly. In *Zie tekening* lieten we ons inspireren door een slapend deel van de museumcollectie, de schenking Verhoeven, een intrigerende verzameling oude tekeningen. We bouwden daar een tentoonstelling omheen, waarbij we niet alleen actuele kunstenaars uitnodigden om tekeningen te maken, maar ook mensen die beroepshalve tekenen: van architecten tot gerechtstekenaars. En voor *Nieuwe collectie* selecteerden en reorganiseerden we een deel van de vaste collectie van het Stedelijk Museum en vroegen we kunstenaars om in dialoog met die selectie nieuw werk te maken.'

Hoge Horizon, Bruegelland, vroeg 21ste eeuw
Stedelijk Museum Lier
nog tot 19 maart 2015

Op 15 juni is er vanaf 15 uur een vertoning van de film van Lech Majewski
The Mill & The Cross, gevolgd door een gesprek met de Poolse regisseur.

www.bruegelland.be
www.voorkamer.be

13

‘BRUEGEL: HERKENBAAR EN INSPIREREND’

Opgetekend door Jozefien De Ceulaer

Museumdirecteur Paul Huvenne over *Hoge Horizon* in Bruegelland

‘Naar de Bruegels in Wenen gaan kijken is iets wat ik u van harte toewens. Het bewijst dat ons opzet rond genrekunst in het Lierse museum zijn doel niet gemist heeft. Wat overigens geldt voor het hele project Voorkamer: oude kunst als inspiratie voor nieuwe creativiteit. We moeten immers niet vergeten dat het KMSKA als het ware ontstaan is als een didactische afdeling van de nieuwe Academie.’

‘Ik verklaar me nader: toen met de Franse Revolutie het bezit van kloosters en kerken geconfisqueerd werd, werden de kunstwerken samengebracht in de lokale academies. Voor Antwerpen met zijn rijke Rubensverleden was dat een kunstschat die weliswaar zijn ideologische betekenis had verloren, maar artistiek de lat van het kunstenaarschap nog steeds onovertroffen hoog legde. Het museum was met zijn collectie in eerste instantie een inspiratiebron voor de nieuwe generaties kunstenaars. Het initiatief Voorkamer bewijst dat deze visie op onze kunstcollectie vandaag de dag onverminderd geldig blijft, en dat doet deugd. Het zet ons als museumorganisatie aan om meer dan ooit nieuwe generaties kijkende mensen “op andere gedachten te brengen”. Behalve de horizon legt Voorkamer ook het niveau van de verbeelding hoog.’

‘Het Bruegelthema is hiervoor dankbaar. De genreschilderkunst die Bruegel beoefende is te vergelijken met wat we deze dagen op tv beleven als ‘het leven zoals het is’: een directe kunstvorm die me vaak meer doet denken aan een reportage dan aan artistieke creativiteit. Schijn bedriegt en dat bewijst de kunstzinnige inspiratie die Bruegel en zijn volgelingen ons bijbrengen zowel naar inhoud als naar vorm. Bruegel houdt ons een spiegel voor die ons doet nadenken over de dingen van het leven – ook nu nog. Maar hij gebruikt daarbij een beeldreductie die veel dichter staat bij wat we vandaag kennen als de klare lijn uit het stripverhaal, en schijnbaar haaks op de grote tradities van de humanistische renaissance. Dat maakt hem voor ons vandaag herkenbaar en inspirerend. Ik hoef zelfs niet te argumenteren: Voorkamer bewijst het.’

WAS GETEKEND

Een jaar lang zijn beloftevolle kunstenaars uit *Hoge Horizon, Bruegelland, vroeg 21ste eeuw* te gast in ZAAL Z met hun werk.

Michel van Dam (°1974 Rotterdam) bijt de spits af. Hij is naast beeldend kunstenaar ook bouwhistoricus. Die verschillende interesses lopen – zoals in zijn reeks *Ontvolkte Bruegels* – door elkaar.

Michel van Dam: 'Ik ben al jaren een grote liefhebber en bewonderaar van het werk van Bruegel. Ik citeer hem vaak, ontleen figuren, objecten en thema's.'

'Het idee van de "lege" schilderijen kreeg ik een paar jaar geleden. De originele werken zijn natuurlijk fenomenaal, in alle opzichten. Maar het gaat altijd over de thematiek en de grote hoeveelheid figuren. Ik wilde eens kijken hoe de achtergrond in elkaar steekt qua compositie en details. Daarbij kon ik me niet voorstellen dat de werken alleen maar goed waren mét de figuren. Ik kon mij zo voorstellen dat ook de decors als zelfstandige werken overeind zouden blijven.'
'De insteek was dus een studie, niet zozeer een grap. Ik heb enkel drie werken aangepakt (*De kinderspelen*, *De Strijd tussen Carnaval en Vasten* en *De spreekwoorden*, nvdr), die dateren uit dezelfde tijd en ze schijnen ook bij elkaar gehangen te hebben (las ik ergens). Alle andere "drukke" schilderijen leegmaken, zou flauw worden.'
'Ik heb drie goede reproducties uit een boek gescand, en ben vervolgens een maand of drie bezig geweest om met *photoshop* alle figuren weg te halen, en de achtergronden aan te vullen. Ik heb alleen de mensen weggehaald, niet de activiteiten: er branden dus nog vuurtjes, ...'
'Ook vanuit mijn beroep als bouwhistoricus was ik benieuwd naar de decors. Deze zijn gefantaseerd, maar de gebouwen construeerde hij op basis van wat hij in zijn omgeving zag. In die zin zijn het vensters op het verleden. Zeer boeiend en het verveelt nooit!'

Michel van Dam, De spreekwoorden uit de reeks Naar Bruegel, 2012, digitale beeldbewerking/inktjetprint op dibond, 21x27 cm

Door Nanny Schrijvers

Uit het internationale aanbod van tentoonstellingen kiezen we er een. We leggen een rechtstreekse band met de collectie van het KMSKA.

HET OLIFANTJE VAN BUGATTI

In de Berlijnse Alte Nationalgalerie loopt nog tot 27 juli een overzichtstentoonstelling van Rembrandt Bugatti (Milaan 1885 - Parijs 1916), met een heleboel bronzen portretten van dieren uit de Antwerpse zoo. Ook het KMSKA heeft zo'n brons van een bedelende olifant. Bugatti begon met koeien, maar algauw werd hij bijzonder nieuwsgierig naar exotische dieren. Dat bracht hem in 1907 naar Antwerpen.

Animaliers

In de loop van de 19de eeuw ontwikkelt zich in Frankrijk, tegelijk met de groeiende populariteit van dierentuinen, een nieuw specialisme: de dierensculptuur. Mede door toedoen van zijn zoo zal ook Antwerpen uitgroeien tot een centrum van *animaliers*, met op kop Josué Dupon (Ichtegem 1864 - Berchem 1935).
De populatie van de Antwerpse zoo nam in de tweede helft van de 19de eeuw enorm toe. De dierentuin werd ook letterlijk groter en er werd veel gebouwd: in 1850 was het apengebouw klaar, in 1855 de Egyptische tempel voor de olifanten en vervolgens kwamen er verblijven voor nijlpaarden, roofdieren… en een Moorse tempel voor onder andere de antilopen, Bugatti's favorieten.

Dierenvriend

Rembrandt Bugatti was voorbestemd om ingenieur te worden, maar liet de mechaniek over aan zijn oudere broer, de autobouwer Ettore. Zelf koos hij voor het kunstenaarschap. Hij was jongbegaafd en autodidact, en al op zijn 18de werd er werk van hem geselecteerd voor de Biënnale van Venetië. Een jaar later, in 1904, verhuist de familie naar Parijs. Rembrandt brengt er zijn dagen door in de *Jardin des Plantes*, waar ook de dierentuin huist. Drie jaar later komt hij naar Antwerpen. In die tijd bezoeken jaarlijks zowat een half miljoen mensen de zoo, toen de belangrijkste ter wereld en een magneet

Rembrandt Bugatti was voorbestemd om ingenieur te worden, maar liet de mechaniek over aan zijn broer Ettore.

Rembrandt Bugatti,
Bedelende olifant, z.d.,
brons, 19 x 10 x 25,5 cm

voor kunstenaars. In de zoo sluit Bugatti als het ware vriendschap met 'zijn' dieren: hij bekijkt en bestudeert ze heel intens en langdurig, en boetseert ter plekke zijn model. Hij werkt intuïtief en snel, zonder schetsen of ontwerptekeningen.

Vanaf 1903 werkt hij nauw samen met de bronsgieter Adrien Hébrard (1865-1937), wat hem in staat stelt z'n werk op zijn minst jaarlijks in Parijs te tonen en te verkopen. In 1911 komt er zelfs een grote monografische tentoonstelling met meer dan honderd beelden. De modellen worden pas na bestelling in brons gegoten, in de verlorenwastechniek en in kleine oplages. De *Fonderie Hébrard* staat bekend om haar bijzonder verzorgde afwerking. Ook de *Bedelende olifant* draagt de stempel van dit huis, met achter de signatuur een '5' tussen haakjes. Dat geeft de oplage aan.

Roofdieren in de stad

Als de Eerste Wereldoorlog uitbreekt begint alles fout te lopen. De zoo wordt gaandeweg leeggemaakt: eerst uit schrik voor de bombardementen en het gevaar voor de bezoekers, maar later ook door voedselgebrek moesten de roofdieren vrij rondlopen in de stad. Alleen de vissen komen vrij ongeschonden de oorlog door.
De ontmoedigde Bugatti mist zijn dieren en rouwt om hen. In augustus 1915 vertrekt hij naar Milaan om in militaire dienst te gaan. Hij wordt afgekeurd en in december keert hij terug naar Parijs, waar hij de bronsgieterij gesloten vindt. In zijn atelier schrijft hij een afscheidsbrief. Hij sterft op 8 januari 1916.

Coda

In de Antwerpse zoo wordt zowat honderd jaar na het olifantje van Bugatti op 17 mei 2009 Kai-Mook geboren. In 2012 verhuist zij met haar familie naar Planckendael en maakt Ronald De Winter, een Belgisch *animalier*, haar portret: de bronzen Kai-Mook krijgt in de zoo een mooie plaats, pal tegenover de Egyptische tempel.

Rembrandt Bugatti
Alte Nationalgalerie, Berlijn
Nog tot 27 juli

Rembrandts olifantje werd het embleem van het beroemde automerk: de motorkap van een bugatti Type 41 Royale Studio (1927)

Rembrandt Bugatti in het olifantengebouw van de Antwerpse zoo (1907).

WALDEMAR JANUSZCZAK:

De Britse kunstcriticus en documentairemaker Waldemar Januszczak, een van de bekendste recensenten van Groot-Brittannië, werkt aan een documentaire over Rubens en kwam daarvoor naar Antwerpen. Januszczak is een man met een mening en een missie. We ontmoetten hem in het Rockoxhuis.

Vik Leyten in een vurig gesprek met Waldemar Januszczak.

21

‘IK HAAT NATUUR-DOCUMENTAIRES. OMDAT DIE ZO VEEL SUCCES HEBBEN’

Interview door Vik Leyten
Foto’s Jesse Willems

Waldemar Januszczak (spreek uit: *ja-noe-sjak*) is een kind van Poolse vluchtelingen die na de oorlog in een Engels vluchtelingenkamp terechtkwamen. ‘De Britse regering gaf er onderdak aan wie niet terugkon naar het communistische Polen. Er waren zeker twintig of dertig van die kampen in Engeland. Om eerlijk te zijn: het was hard, er was niet veel reden om opgewekt te zijn. Dus begon ik als kind te tekenen. Hagedissen bijvoorbeeld, want die zaten op het golfterrein bij ons kamp. Ik heb dertig jaar later dan ook een documentaire gemaakt over hagedissen op schilderijen. (*lacht*) Kunst heeft me letterlijk gered uit die verschrikkelijke periode.’

Revolutionaire kunstprogramma's

'Ik wilde kunstgeschiedenis studeren in Manchester. Dat vond mijn familie zeer eigenaardig: bijna niemand bij ons was ooit naar school geweest, laat staan naar een universiteit. Niemand in mijn familie wist waar Manchester lag. Maar ik had goede punten *(A-levels, nvdr)* en mocht naar de unief. In die tijd kon je een volledige beurs krijgen als je van arme komaf was. Dat is nu anders, spijtig genoeg.'

'Toen ik afstudeerde, publiceerde ik een kritiek in een studentenmagazine. Een redacteur van The Guardian, toen nog in Manchester gevestigd, las die en vroeg me of ik niet voor hen wilde schrijven. Mijn tweede kritiek verscheen dus in The Guardian. Ja, ik heb echt geluk gehad. Ik heb er tien jaar gewerkt, maar ik presenteerde daarnaast ook op de radio en de tv (*als een van de oorspronkelijke presentatoren van The Late Show* op BBC, nvdr). Als je me nu vraagt "Wat doe je eigenlijk?", zou ik antwoorden: "Ik ben kunstcriticus." Ik schrijf nog iedere week een column voor de Sunday Times.'

'Door mijn ervaring had ik op een moment een duidelijk beeld van wat een kunstprogramma moest doen. Ik ben dan zelf kunstprogramma's beginnen maken. Ik denk altijd van mezelf dat die revolutionair zijn. Ze zien er misschien niet zo uit, maar ik had alleszins de revolutionaire ambitie om ze echt te laten werken zonder dat ze op huiswerk of een les kunstgeschiedenis lijken. Ik verwacht niet dat mensen naar mijn programma's kijken en denken: "Wow, hier word ik beter van." Daar gaat kunst niet over.'

Rubens? Schreeuwerig, luid en vlezig

Ik zag uw rococoreeks op BBC4. Nu is dat een periode die mij niet echt boeit. Maar na de drie afleveringen wilde ik er meer over weten. Wat is uw geheim?

'Aansluiting met de kijker. Als je eender welk onderwerp of eender welke kunststijl zo kunt presenteren dat het mensen raakt, dus dat het voor hen iets gaat betekenen, ben je geslaagd. Rococo is ook niet mijn favoriete stijlperiode, maar in elke kunststroming zijn er elementen die mensen aanspreken.'

'Weet je wat ik haat op televisie? Natuurdocumentaires. Omdat die zo veel succes hebben. Miljoenen mensen kijken naar twee parkieten die seks hebben. Waarom willen ze verdorie geen programma over Rafaël zien? Rafaël is zo mooi! Of over een stilleven van Frans Snijders met twee vissen? Dat is even mooi als een natuurdocumentaire. Dat is dus mijn missie: dat kunstprogramma's even populair worden als natuurprogramma's.' (*lacht*)

U komt aardig in de buurt. Uw film over Toulouse-Lautrec stond tegenover de finale van X-Factor in Engeland en trok 1 miljoen kijkers.

'Goh ja, dat ging natuurlijk over Toulouse-Lautrec. Daar heeft iedereen wel van gehoord. Iedereen weet dat hij veel in de Moulin Rouge zat, te veel dronk en klein was. Maar wat mensen minder weten, is dat hij zo'n goede tekenaar was. In mijn film wilde ik de echte Toulouse-Lautrec laten zien: zijn tragische maar ook fascinerende leven. De documentaire duurde anderhalf uur. Dat had je nodig om zijn verhaal te vertellen met de nodige details. De details maken het interessant.'

Januszczak geeft in het Rockoxhuis instructies bij het filmen van De verloren zoon van Rubens.

‘Ik verwacht niet dat mensen naar mijn programma’s kijken en denken: “Wow, hier word ik beter van.” Daar gaat kunst niet over.’

'Ik was natuurlijk blij met die kijkcijfers, maar niet helemaal verrast: als je zijn verhaal goed vertelt, wie zou dan niet geïnteresseerd zijn? Ik moet daaraan toevoegen dat de BBC voor mij een grote hulp is. Zij zien zich nog als een publieke zender die ook zaken moet produceren die anderen niet willen maken. Ik heb een klein maar fantastisch team. Voor de serie over rococo deden we twee jaar research, voor deze film over Rubens één jaar en voor mijn volgende serie over de renaissance zoeken vijf mensen nieuwe invalshoeken voor onderwerpen.'

Bent u het ermee eens dat Rubens niet in de mode is?

'Absoluut. En ik vind het ronduit belachelijk. Voor mij is Rubens een grote natuurkracht, een van de meest fantastische schilders uit de kunstgeschiedenis. Daarom maak ik deze documentaire: om hem weer actueel te maken. Ik denk dat ik daar kans mee maak, want de zaken veranderen: mensen hebben stilaan minder vooroordelen over Rubens. Ze zien niet langer alleen de rondborstige vrouwen en beseffen dat er meer achter zit. Ach, in Engeland komt daar natuurlijk de achterdocht voor katholieke kunst bij. Die vinden mensen schreeuwerig, te luid en te vlezig. Maar goed, ik ben Pool, dus ik heb daar geen last van. Al wie naar Rubens kijkt, kan toch alleen maar toegeven dat hij een briljante vakman was, en een uiterst getalenteerde schilder. Ik moet alleen duidelijk maken dat mensen van hem niet bang hoeven te zijn. Uiteindelijk zal Rubens zelf hen overtuigen.'

Te mijden: curatoren

U spreekt met passie over oude meesters. Beleeft u evenveel plezier aan hedendaagse kunst?

'Zeer zeker. Tot ik programma's begon te maken over het verleden, beschouwden de meeste mensen in Engeland mij als een schrijver over hedendaagse kunst. Toen ik daarmee begon was niemand daarin geïnteresseerd. Er waren geen musea voor hedendaagse kunst en je kocht bij wijze van spreken een Warhol voor een paar pond. Dat is nu anders: Tate Modern is een van de populairste musea ter wereld en voor een werk van Damien Hirst betaal je anderhalf miljoen pond. Ik denk dat ik wat tegendraads ben: nu iedereen er interesse in heeft, vind ik het wat minder, terwijl ik vroeger misschien de grootste fan was.'

'Ik ben nog altijd dol op kunstenaars, maar niet op de kunstscene die van biënnale naar biënnale hopt, als een kudde.'

De hedendaagse kunstwereld drijft erg op geld.

'Uiteraard. Maar ook in het verleden heeft kunst altijd een manier gevonden om met geld om te gaan. Rubens was een rijk man. Rockox was een zeer rijk man. Denk ook aan Michelangelo en de Medicifamilie. Geld is niet zozeer het probleem. Het echte probleem zijn de curato-

Januszczak simuleert het schilderij Les raboteurs de parquet van Gustave Caillebotte. 'Soms maak ik een grapje. Mag dat dan niet?'

ren, de consultants, de tussenpersonen. Die hebben een business rond zichzelf gecreëerd met een eigen taal, code en dynamiek.'
'Op de Biënnale van Venetië ontmoet je geen kunstenaars, maar een hele entourage die iets met kunst te maken heeft. Veel kunst wordt kunst door hun bemiddeling. Ik ben nog altijd dol op kunstenaars, maar niet op de kunstscene die van biënnale naar biënnale hopt, als een kudde. Je moet ze eerst omzeilen voor je de kunst te zien krijgt. Dat is een groter gevaar dan het geld.'

Oei: aan 'Het Gulden Cabinet' hebben twee curatoren gewerkt.
(*Lacht*) 'Dat ligt anders, museumcuratoren van oude kunst zijn fantastisch! Dat zijn mensen van de wetenschap. Die bedoel ik niet. Ik bedoel de curatoren van hedendaagse kunst die hun naam bovenaan op de aankondiging zetten in plaats van onderaan.'

De humor van Rubens

In veel van uw recensies bent u erg eerlijk. Heeft dat u nog geen problemen opgeleverd?

'Wat dacht je? Ik ben dikwijls op de zwarte lijst van galerijen terechtgekomen, en er zijn verschrikkelijke dingen over mij geschreven. Vooral Gilbert en George haatten mij vroeger hartsgrondig. Ze zorgden ervoor dat ik geweigerd werd in de galerie die hen tentoonstelde. En een Schotse kunstenaar, Ian Hamilton Finlay, heeft beeldjes van mij gemaakt op de guillotine, met mijn hoofd eraf terwijl mensen ermee voetbalden. Nou ja, dan was ik altijd blij dat ze de moeite gedaan hadden om te lezen wat ik over hen geschreven had. Het is onderdeel van het geven en nemen, vind ik. Als ik een mening over hen mag hebben, dan zij ook over mij.'

U schijnt er altijd met humor mee om te gaan.

'Interessant dat je dat zegt. Een aantal van mijn favoriete kunstenaars had humor: Picasso, Hogarth, Rubens ook. Het is een van de dingen die veel mensen niet begrijpen: ze denken dat kunst niet grappig kan zijn. Kijk naar de portretten die Picasso van zijn kinderen maakte, die zijn zo leuk, zo opgewekt. Dat probeer ik in mijn schrijven en filmen ook te doen. Goede kunst kan vol leven zijn, vol humor en energie. Mijn manier van werken sluit daarbij aan. Soms maak ik een grapje. Mag dat dan niet?'

Wat vindt u van 'Het Gulden Cabinet'? Eerlijk?

'Het is een fantastische tentoonstelling. Van Eyck, Memling, Antonello da Messina: elke kans om die kunst hier te zien is een gouden kans. En Rockox' huis voegt daar nog extra atmosfeer aan toe. Je ziet zaken naast elkaar hangen die je normaal gezien niet naast elkaar ziet of die in musea opgedeeld zijn in stijlen of scholen. In een paar kamers ga je van een 14de-eeuwse Simone Martini naar een 17de-eeuwse Rubens. Ik vind het echt een mooie tentoonstelling.'

Architecte Dikkie Scipio houdt de lezers van ZAAL Z op de hoogte van de voortgang van de verbouwing.

NIET BEST

Door Dikkie Scipio - 25 maart 2014
Foto's Karin Borghouts

Asbest: het is een verzamelnaam voor een aantal in de natuur voorkomende mineralen die zijn opgebouwd uit microscopisch kleine vezels. Aanvankelijk dacht men dat de biochemische samenstelling van asbest kankerverwekkend was, maar men gaat er nu van uit dat het de verhouding lengte/diameter van de ingeademde vezels is die het kankerbevorderende vermogen bepaalt. Zolang de asbestvezels gebonden zijn, is asbest ongevaarlijk.

Bijna alle oude gebouwen bevatten een hoeveelheid asbest. Dat was in de vorige eeuw een buitengewoon populair bouwmateriaal omdat het goedkoop, makkelijk te verwerken, sterk en isolerend is. Asbest is onbrandbaar en het is vooral om deze eigenschap dat het al sinds de oudheid toegepast wordt. De Romeinse Vestaalse Maagden gebruikten asbest voor de lonten in hun eeuwig brandende lampen...

Asbest werd legio toegepast: van beschermende kleding tot allerlei soorten bouwmaterialen zoals dakplaten, rioolbuizen en schoorsteenpijpen. In crisistijden werden zelfs de gaten in de kookpannen met asbestplaatjes gerepareerd en wie kent er niet het koude 'zeil', een vinylvloer op een asbestdrager die tot in de jaren 1980 zeer populair was. Toen men in openbare gebouwen en kantoren klimaatinstallaties ging toepassen heeft men spuitasbest uitgevonden, waardoor je op een

eenvoudige manier buizen en leidingen kon voorzien van een brandwerende, isolerende laag. Spuitasbest beschadigt echter makkelijk, waarbij er een grote vezelverspreiding plaatsvindt. Het is deze vorm van asbest waarvan als eerste werd ontdekt dat het kankerbevorderend is. In België vaardigde een Koninklijk Besluit uit 2001 een verbod uit op de productie, het gebruik en het op de markt brengen van waren die asbest bevatten.

Bijna alle oude gebouwen bevatten een bepaalde hoeveelheid asbest, zeiden we. Dus ook het gebouw van het Koninklijk Museum. Veel asbest is inderdaad gevonden rond de leidingen van de verouderde klimaatinstallaties. Ze zijn in *containment* of insluitingsvaten verwijderd. Voor de zekerheid hebben we nog een bijkomend onderzoek gedaan. Het resultaat was niet best. Op de plaats van de daken en schachten is nog meer asbest gevonden. Die zijn we nu aan het verwijderen.

Volg de renovatiewerkzaamheden op de voet via kmskablog.wordpress.com

Asbestverwijdering is niet de enige activiteit die op dit moment aan de gang is op de werf. De aannemer maakt het gebouw ook op andere manieren klaar voor de tweede fase van het masterplan: de bouw van een nieuw volume in het bestaande museum. Met het oog daarop werden in enkele zalen de sierlijsten tijdelijk verwijderd. De aannemer heeft ze genummerd en veilig opgeborgen, om ze later gemakkelijk terug te kunnen bevestigen. De tweede fase van het masterplan start in het najaar.

BEZOEK HET GEBOUW
Op zaterdag 23, zondag 24, zaterdag 30 en zondag 31 augustus kunt u een bezoek brengen aan de werf.
Een medewerker van het KMSKA leidt u rond en toont u enkele sleutellocaties.
Duur: +/- 40 minuten
Tickets: Info Cultuur, Wisselstraat 12 (hoek Grote Markt), 2000 Antwerpen
T +32 (0)3 338 95 85 - balie@infocultuur.be - www.infocultuur.be
Reserveren vanaf 16 juni. Wees snel, want het aantal tickets is beperkt.

GESPREK

Estancias Sumergidas in de Baai van Cortez, Mexico (2010)

DE STILLE KRACHT VAN WATER

Zomer! Dan denk je aan zon, water en misschien een zuiderse bestemming. Of, dichter bij huis, aan kuierende mensen bij de *Diepe Fontein* van Cristina Iglesias voor het museumgebouw. ZAAL Z sprak met de Spaanse kunstenares over haar nieuwste project: *Tres Aguas – El acuífero de Toledo*.

Door Véronique Van Passel
Portretfoto Jesse Willems

Werken van Cristina Iglesias (°1956) vind je van Noorwegen tot Mexico. Voor het meest spectaculaire project moet je zelfs een duik in de zee nemen: in een Mexicaanse baai bouwde ze een labyrintisch rif uit. Het Guggenheim Museum in New York wijdde in 1998 een retrospectieve tentoonstelling aan haar oeuvre en in haar eigen land kreeg ze de eervolle opdracht voor de monumentale bronzen deur van de nieuwbouw van het Prado.
We ontmoeten Iglesias in BOZAR, waar ze dit voorjaar een aantal werken presenteerde in de tentoonstelling over Zurbarán. De kunstenares vertelt over haar nieuwste project in Toledo, dat voortbouwt op de Antwerpse *Diepe Fontein*.

Cristina Iglesias in BOZAR, februari 2014

Waterparcours door Toledo

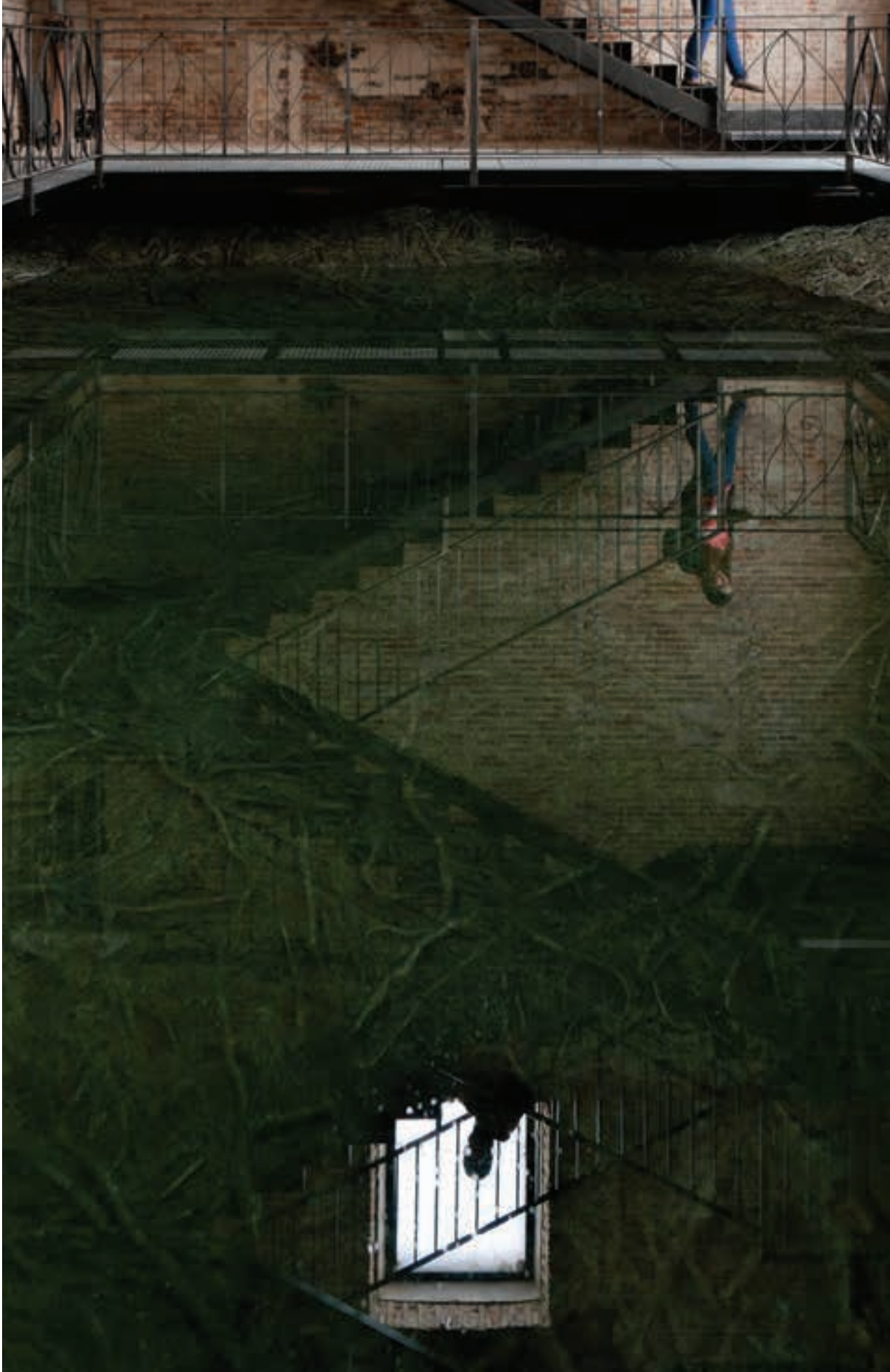
'De vraag kwam vijf jaar geleden van de Britse productiemaatschappij Artangel. Voor de setting zocht ik naar een historisch geladen plek in Spanje, een stad met sporen van de gelaagde en multiculturele samenleving waarin christenen, joden en moslims eeuwenlang samenwoonden. Zo kwam ik bij Toledo uit, waar men dit jaar de vierhonderdste verjaardag van het overlijden van El Greco viert. *Tres Aguas* werd in dit kader in april ingehuldigd.'

'Toledo ligt boven op een steile berg, met aan de voet de snelstromende Taag, eeuwenlang de bron van leven en welvaart van de stad. *Tres Aguas* of de drie waterinstallaties vormen een parcours om de stad te ontdekken. Startpunt is een oude watertoren, de Torre de Aguas. Je klimt van daaruit naar de hoger gelegen Plaza del Ayuntamiento, eertijds de plek bij uitstek van het gezag en de politieke macht, om tot slot in een oase van rust te belanden: het Convento de Santa Clara.'

'Ik zocht naar een historisch geladen plek in Spanje, een stad met sporen van de gelaagde en multiculturele samenleving waarin christenen, joden en moslims eeuwenlang samenwoonden. Zo kwam ik bij Toledo uit.'

Convento de Santa Clara: 'In de stilte van de nonnencel kom je helemaal tot rust.'

'De afdaling in de Torre de Aguas is een belevenis van licht, geluid en water.'

'De oude watertoren uit de mudéjarperiode (11de tot 15de eeuw, nvdr), werd in de 18de eeuw verbouwd tot een wapenfabriek. Die lag er erg vervallen bij. De toren werd voor dit project gereconstrueerd. Via een trap aan de buitenkant klim je naar een platform of observatorium met een panorama op de stad en de Taag die door het landschap kronkelt. De ramen van het gebouw zijn bedekt met doorschijnend albast, waardoor de ruimte in een zacht, sfumato-achtig licht baadt. Ook daar is een trap, vanwaar de bezoeker een goed zicht heeft op het waterbekken van roestvrij staal (8 x 6 m) dat de vloer van het gebouw vormt. Het water beweegt steeds en gaat op en neer via een systeem met twee draaikolken. Dat geeft een kletterend en rustgevend geluid. Zo is de afdaling in de toren een belevenis van licht, geluid en water. Na het verlaten van de Real Fàbrica de Armas wandel je een tijdje langs de rivieroever, met onderweg heel wat ruïnes, plekken die geschiedenis en herinnering ademen.'

Van publieke naar gesloten ruimte

'De Plaza del Ayuntamiento wordt geflankeerd door het stadhuis, het aartsbisschoppelijk paleis en de kathedraal. Ze is het publieke centrum bij uitstek van Toledo. Het rivierwater loopt hier door een ondergronds kanaal maar is zichtbaar door een groeve aan de oppervlakte van de *Cuenca*, een groot langwerpig waterbassin (25 x 10 m). De Plaza is een lichthellend vlak, zodat het water naar beneden stroomt. Na een tiental minuten loopt het bekken leeg en komt op de bodem een bas-reliëf te voorschijn, met groene en zilverachtige bladeren, een herinnering aan de ambachtelijke traditie van de smeedkunst in Toledo. Dan gebeurt er iets onverwachts: het water borrelt weer op, stroomopwaarts, en na een veertigtal minuten staat het hele bassin opnieuw onder water. Bij momenten is de flux hevig, dan weer rustig. '

'Uiteindelijk beland je in de Convento de Santa Clara, het hoogste punt van de stad. De nonnen leven er afgezonderd: normaal is de plek niet voor het publiek toegankelijk. Nadat je door een donkere smalle gang bent gewandeld, kom je terecht in een witgekalkte ruimte, met een waterbekken van tien bij vijf meter. In de stilte van deze nonnencel kom je helemaal tot rust.'

Vloeiend versus statisch

Het ensemble kreeg de ondertitel: 'A Project for Toledo'. In het Spaans luidt het: 'El acuífero de Toledo'. De Spaanse titel dekt de lading wel beter.

'Een *aquifer* is een laag in de ondergrond die water doorlaat. Zo kan water gewonnen worden uit een onderaardse bron. Eeuwen geleden vonden de bewoners van Toledo systemen uit om het water naar boven te halen en zo fonteinen, waterputten en bekkens te bevloeien. Fonteinen en waterbekkens maken inherent deel uit van de Spaans-Moorse cultuur. De gelaagdheid van de ondergrond intrigeert me. Het roept een gevoel van geborgenheid op en verwijst naar vruchtbaarheid en vrouwelijkheid. Door het water in de ondergrond kiemt het leven. De vruchtbare bodem als moeder: deze metafoor echoot in alle culturen en speelt een cruciale rol in dit project. Het water borrelt uit de grond,

'De Diepe Fontein is een plaats van reflectie. ' Hier op de avond van de inhuldiging (2007).

'Antwerpen heeft vergelijkbare parameters als Toledo: een rijke historische achtergrond, een gemengde samenleving, de nabijheid van de Schelde"

stroomt bovengronds en verdwijnt dan weer via een draaikolk in de bodem. Ook in *Tres Aguas* brengt het water de gesculpteerde bodems van de installaties tot leven. Wat ik ook uitspeel, is de confrontatie van het vloeiende en steeds beweeglijke aspect van het water tegenover de hardheid van de statische materialen van de architectuur en sculptuur: steen en metaal.'

Meditatieve plek

Deze ideeën liggen ook aan de basis van de 'Diepe Fontein' in Antwerpen.

'Antwerpen heeft vergelijkbare parameters als Toledo: een rijke historische achtergrond, een gemengde samenleving, de nabijheid van de Schelde. Ook bij de *Diepe Fontein* speelt het vrouwelijke aspect een cruciale rol. Een klassieke fontein spuit het water energiek opwaarts, maar deze horizontale installatie put haar kracht uit de bodem. Eerst verdwijnt het water via de diepe diagonale kloof in het bekken. Na een poosje keert het proces en borrelt het weer op uit de gleuf, tot de hele oppervlakte overspoeld is.'

'Ik wilde voor het museum een meditatieve eerder dan een spectaculaire plek. Mijn watersculpturen zijn plaatsen van reflectie, in twee betekenissen. Wanneer het bekken gevuld is, weerspiegelt het water de museumgevel. Maar dat is van beperkte duur: door het wegsijpelen van het water wordt de spiegel gefragmenteerd en krijg je oneindig veel bespiegelingen. De *Diepe Fontein* wordt zo een plaats van contemplatie: reflectie is hier evengoed het resultaat van bezinning.'

Was de 'Diepe Fontein' uit 2006 je allereerste werk met water als uitgangspunt?

'Het eerste dat gerealiseerd werd. Ik had voordien een soortgelijk project uitgedacht ergens in Noorwegen, maar dat ging niet door. Toen de architecten Robbrecht en Daem de opdracht kregen om het plein voor het Koninklijk Museum opnieuw aan te leggen, dachten ze aan dit concept. In de jaren 1990 werkte ik reeds met hen samen: ik maakte lichtkokers in albast voor de kantoorgebouwen van de KatoenNatie in Antwerpen. Kort voordien had ik in 1993 met albasten sculpturen deelgenomen aan de groepstentoonstelling *The Sublime Void*, in het KMSKA *nota bene*. '

Wat is je bijgebleven van het museum?

'De indrukwekkende collectie oude meesters. En de labyrintische structuur van de plattegrond!'

Welke projecten zitten nu in de pijplijn?

'Met Renzo Piano werk ik aan een project voor het Peredapark in Santander, dat deze zomer heraangelegd zal zijn. Piano ontwierp een cultureel centrum in opdracht van de Fundación Botín, en ik realiseer er een reeks van vijf sculpturen. En er komt nog een samenwerking met Norman Foster. Daarover vertel ik je later meer!' *(lacht)*

Kunst brengt nieuwe kunst voort. In deze rubriek laat ZAAL Z mensen uit diverse creatieve sectoren aan het woord. Ze vinden inspiratie in beeldende kunst, de kernactiviteit van het KMSKA. Koen Broucke (°1965) is historicus van opleiding, maar kunstenaar van beroep. In zijn oeuvre gaat hij op zoek naar de soms flinterdunne grens tussen fictie en realiteit.

KUNSTENAAR VAN OMWEGEN KOEN BROUCKE

Interview door Wenke Mast
en Leen de Jong

Koen Broucke, Our Travelling Circus life, performance Feel Estate
Still uit video Jean-François Van Mullem (2004)

Koen Broucke, Zelfportret, acryl en potlood op papier, 12,8 x 18,2 cm, 2011, Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet

Hij tekent, schildert, schrijft, doet research, maakt installaties en muziek, organiseert performances en werkt geregeld samen met andere kunstenaars en muzikanten. Kortom, Koen Broucke doet waar hij zin in heeft. Zij het steevast met het oog op zijn oeuvre, waarin elk onderdeel van elk werk – van de eerste schets tot het laatste verfrestje – een schakel vormt in een continu uitdijend geheel.

Broucke vindt geregeld inspiratie bij kunstenaars die hem voorgingen, en daar is het deze rubriek om te doen. Vooral in de geheimzinnige, soms mythische onduidelijkheden in hun leven. Bij Vincent Van Gogh bijvoorbeeld, naar wie hij onderzoek deed toen hij te gast was in het atelier bij diens geboortehuis. 'Daar heb ik me gefocust op een detail in zijn biografie. Toen hij na de dood van zijn vader richting Parijs trok, liet hij alles achter. Zijn tekeningen, zijn schilderijen en zijn kunstcollectie werden in kisten gestopt. Wanneer zijn moeder naar Breda verhuist, belanden die op een zolder bij een verhuizer. Van Gogh sterft, zijn moeder sterft en de verhuizer verkoopt de kisten voor één gulden aan een opkoper. Die gaat met zijn stootkar op de markt staan en doet er de schilderijen en tekeningen van de hand. Dan wordt het interessant: ergens in de voetnoten van dit verhaal staat dat er nogal wat "pornografisch werk", veel naakten dus, van Van Gogh bij het aanbod zat.

Koen Broucke in zijn atelier

‘Het feit dat ik de personages op fictief niveau kan uitwerken, weerhoudt mij ervan om zelf vreemd te doen.’

Koen Broucke, Vincent Van Gogh, Oost-Indische inkt op papier, 29,6 x 19,5 cm, 2011 (Collectie Koen Broucke)

De vrouw van de opkoper wou dat niet in huis. Het verhaal wil dat de man de aanstootgevende tekeningen in enkele zakken steekt om ze in een papierfabriek in Tilburg te laten vermalen. In een andere voetnoot staat dat een van die zakken onderweg is achtergebleven. Enfin, echt waterdicht is die theorie niet. Maar dat is wel het punt van waaruit ik beginnen te werken ben. Ik heb die partij naakten gereconstrueerd en ze "de Tilburgse portefeuille" genoemd.'

De tragiek van Cockx

Voor hij zich aan Van Gogh waagde, maakte Broucke reconstructies van schilderijen van de Antwerpenaar Jan Cockx. Die zijn, net als zijn reconstructies van Van Gogh, te zien in de tentoonstelling in het FelixArt Museum in Drogenbos. 'Mijn reconstructies hebben vooral te maken met dingen die gemaskeerd en verdonkeremaand zijn in de biografie van een kunstenaar. Meer dan dat ik me echt door zijn werk laat inspireren. Verschillende zaken trekken mij aan bij Jan Cockx. Het feit dat er tijdens de bombardementen in Mortsel in 1943 een bom op zijn atelier viel. Of dat hij in 1973 als bejaarde man vermoord werd en dat die moord nog niet opgehelderd is. De tragiek van Cockx is dat hij in of na de Tweede Wereldoorlog op een dwaalspoor belandde en een soort zondagsschilder werd. Terwijl hij voordien fantastisch werk maakte. Hij moet een belangrijk figuur geweest zijn binnen de Antwerpse avant-garde. Kijk naar het *Portret van Roger Avermaete* (Zie afb. in ZAAL Z 5, p. 13), een topstuk. Ik denk dat Cockx destijds ook werk heeft gemaakt op de rand van de abstractie. Zo maakte hij negen zo goed als abstracte houtsneden. Volgens mij zijn daar ook geschilderde equivalenten van. Niet dat ik ze gezien heb. Maar ik heb ze wel gemaakt.'

'Er moet een vonk zijn. Dit geldt ook voor de beeldende kunsten. Het werk van Van Gogh bijvoorbeeld barst van energie.'

De visuele taal van Liszt

Heeft Koen Broucke altijd zo'n aanleiding nodig om te kunnen werken? 'Tot nu toe wel. Ik zou werk willen kunnen maken vanuit het absolute niets. Maar dat lijkt me een soort van zenstadium dat ik enkel kan bereiken na een hele lange weg. In die zin ben ik een kunstenaar van omwegen. Misschien had ik die omweg via Cockx nodig om rond Van Gogh te kunnen werken en – wie weet – ooit bij Van Dyck uit te komen. Nu ik eraan denk: aan het begin van mijn carrière had ik het idee om een opera te maken rond Van Dyck. Maar dat was in het predigitale tijdperk. Er was toen lang niet zoveel mogelijk als nu. Ik ben ook pas veel later intensief beginnen samenwerken met muzikanten. En er was natuurlijk de schroom die ik voelde om rond iemand als Van Dyck te werken. Misschien ben ik daar nu klaar voor.'

Dat brengt ons bij een andere passie van Broucke: muziek. Bijna was hij muzikant geworden. 'Ik heb geschiedenis gestudeerd. Toen duidelijk werd dat ik niet verder zou gaan als historicus moest ik kiezen tussen muziek en beeldende kunst. Heel moeilijk. Nu, als je pianotechniek echt onder de knie wil krijgen, moet je minstens acht uur per dag studeren. Die discipline kon ik niet opbrengen. Terwijl tekenen voor mij vanzelf gaat. Maar de interactie tussen beeld en muziek blijft mij fascineren. Ik vind het ook jammer dat bij klassieke muziekuitvoeringen het visuele vaak ontbreekt.' En dus werkt Koen Broucke geregeld samen met muzikanten en maakt hij muzikale performances waarin dat visuele aspect centraal staat. Een groot voorbeeld is de Hongaarse componist en pianovirtuoos Franz Liszt. 'Bij Liszt spreekt niet alleen zijn verhaal, maar ook zijn visuele taal me aan. Die was even belangrijk als zijn muziek, al zijn er nauwelijks sporen van. Als hij vandaag actief zou zijn, denk ik dat we de allerbeste videoclips aller tijden zouden zien. In die zin sluit hij erg aan bij pakweg Beyoncé of Lady Gaga.'

De vonk van Van Gogh

Van Gogh, Cockx en Liszt zijn niet de enige ietwat zonderlinge figuren in Brouckes oeuvre. Zo maakte hij voor het Museum Dr. Guislain de tentoonstelling *Het kabinet van Dokter Haneman*, een fictieve psychiater met een patiëntenbestand vol fictieve kunstenaars. De ene al excentrieker dan de andere, maar allemaal ontsproten uit het brein van Broucke: 'Het feit dat ik de personages op fictief niveau kan uitwerken, weerhoudt mij ervan om zelf vreemd te doen. Daardoor kan ik een heel normaal leven leiden. Zo houdt in het kabinet van Haneman een megalomane figuur krampachtig performances in de stijl van Liszt. Hij gedraagt zich een beetje als een aap aan de piano maar kan niet eens degelijk spelen. Toch droomt hij dat hij voor gigantische zalen speelt. Door zo ver te gaan tijdens mijn performances hoef ik nu, tijdens dit gesprek, de megalomaan niet uit te hangen. In die zin zijn al die figuren een soort catharsis. Ze helpen me om het excentrieke in mij los te laten.'
Energie: daar draait het in de kunsten voor Koen Broucke allemaal om. De overdracht van energie onderscheidt de groten van de middenmoot, vindt hij. 'Een muzikant kan een compositie foutloos spelen. Maar als er geen energieoverdracht is met zijn publiek, is het maar een saaie bedoening. Er moet een vonk zijn. Dat geldt ook voor de beeldende kunsten. Het werk van Van Gogh bijvoorbeeld barst van de energie. Zelfs honderd jaar nadat het gemaakt is. Nog belangrijker is dat kunst positieve energie uitstraalt. Er zijn kunstenaars die negatieve energie opwekken door bijvoorbeeld hun publiek te willen beleren of choqueren. Wat draag je daarmee bij? Negatieve energie genereren is zo gemakkelijk. Iets positief maken, met de friste van een bloem of een lente, dat is veel moeilijker. Net omdat het zo snel naïef wordt.'

Nabeeld. Koen Broucke – Jan Cockx – Vincent Van Gogh
Nog tot 29 juni in het FelixArt Museum in Drogenbos

Er zijn van die werken in het Koninklijk Museum waar bezoekers een bijzondere band mee hebben. In deze rubriek getuigen zij van hun passie voor kunst. En voor het Koninklijk Museum. En voor dat ene werk.

GREET BEDEER EN OSSIP ZADKINE

Opgetekend door Jozefien De Ceulaer
Foto Jacques Sonck

'Ik kom al van jongs af aan naar het museum,' vertelt Greet Bedeer. Met 'het museum' bedoelt ze het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten op het Zuid in Antwerpen. Hoewel ze niet uit een echt artistiek gezin komt, was kunst wel sterk aanwezig. 'Toen we klein waren, gingen we 's zondags met ons vader regelmatig naar een van de Antwerpse musea en daarna een ijsje eten in de Hoogstraat,' herinnert ze zich. 'Als tiener kwam ik vooral met mijn oudere zussen, die allebei schilderen, naar het museum.' Ook de verzameling kunstreproducties op kartonnen platen die vader aanlegde voor haar zussen en voorzag van onderschriften, liet indruk na.

Een van haar eerste herinneringen aan het KMSKA zijn de 'grote ronde hoofden' van Octave Landuyt – in 1968 liep er een tentoonstelling van de kunstenaar in het museum – maar de mooiste herinneringen bewaart ze aan de museumervaringen met haar leerlingen. Bij Greet Bedeer, leerkracht geschiedenis en aardrijkskunde aan de VTS-Turnhout, behoort een museumbezoek tot het vaste programma voor de laatstejaars. Een tiental jaar gidste ze zelf samen met een aantal collega's in de benedenzalen van het KMSKA. 'Ik moest mij beperken tot de modernen omdat in het zesde jaar het vak geschiedenis focust op de 19de en de 20ste eeuw.'
'Ik liet de leerlingen hun uitverkoren werk opgeven: *Landschap met het omgevallen beeld* van Carel Willink was altijd een van de meest geliefde werken.' Vanwege de fotografische weergave, bleek uit de takenbundels. Zelf kiest ze resoluut voor *De ellende van Job* van Ossip Zadkine (nu in het MSK Gent) vanwege de solidariteit die uitgaat van de beeldengroep, het mededogen. Het beeld vormde door het materiaalgebruik en de gehanteerde technieken ook een sleutelwerk tijdens de museumuitstap met de klas.
'Ik sta in een "harde" nijverheidsschool met richtingen als houttechnieken, autotechnieken, printmedia, elektromechanica en bouwkunde. Daarom dat ik ook de band met de techniek en het praktische belangrijk vind. *De ellende van Job*, op een lage sokkel, liet ik vergelijken met *The song of evil* van Roel D'Haese: daar moest je naar boven kijken. Het ene is van hout en het andere van brons. Ik heb altijd geprobeerd de leerlingen naar kunst toe te trekken via de materialen. Daar vragen ze ook zelf naar: "hoe doen ze dat?" Vanuit hun achtergrond hebben ze veel respect voor het ambachtelijke. Zadkines beeldengroep is vervaardigd uit olmenhout waarbij de lange nervenstructuur van het hout bepalend is voor de figuren: dat spreekt aan.' Als leerkracht probeert Greet Bedeer sterk vakoverschrijdend te werken. Er is de link met de praktijkvakken, maar het werk van Zadkine, dat een Bijbels verhaal verbeeldt, sluit ook aan bij de godsdienstlessen en de excursie naar het 16de-eeuwse *Retabel van Job* in Schoonbroek.

Sinds de sluiting trekt ze met haar leerlingen naar de Koningin Fabiolazaal voor de moderne meesters uit de collectie. 'De opstelling in de Jezusstraat is beperkter maar biedt toch ook mogelijkheden,' vindt ze. Toch mist ze het 19de-eeuwse museumgebouw met zijn hoge plafonds en grote ruimtes. 'Het gebouw zelf heeft mij altijd geweldig aangesproken.' Het kon ook haar leerlingen erg boeien.

Als ik haar vraag wat ze zeker behouden wil zien bij de heropening van het museum, behalve de hoge plafonds, is ze duidelijk: 'Die zetels vond ik altijd zo tof, die grote rode ovalen zetels. Dan kon je gaan zitten en rondkijken, geweldig toch!'
Om even uit te rusten op de zetels moet ze naar het MAS en vanaf het najaar ook naar BOZAR, waar de banken tijdens de sluiting van het museum opgesteld staan. Bij de heropening ontvangen we haar graag weer op de sofa in het KMSKA.

De zalen van het KMSKA op het Zuid zijn geletterd, van A tot W.
ZAAL Z opent een nieuwe, papieren zaal.
Reacties welkom op zaalz@kmska.be

ZAAL Z is een gratis uitgave van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) en verschijnt in maart, juni, september en december.

Jaargang 3 nummer 9

Verantwoordelijke uitgever
Dr. Paul Huvenne, Lange Kievitstraat 111-113 bus 100, 2018 Antwerpen

Redactie
Redactie: Jozefien De Ceulaer, Leen de Jong, Veerle De Meester, Patrick De Rynck, Vik Leyten, Katrien Loret, Wenke Mast, Nanny Schrijvers, Véronique Van Passel, Marie-Gabrielle Verbergt

Coördinatie
Véronique Van Passel

Eindredactie
Patrick De Rynck

Werkten mee aan dit nummer
Jozefien De Ceulaer is stafmedewerker directoraat, **Leen de Jong** is ere-conservator KMSKA, **Veerle De Meester** is coördinator tentoonstellingen, **Patrick De Rynck** is freelanceredacteur, **Majo de Saedeleer** is directeur van Stichting Lezen, **Leen Huet** is auteur en werkt aan een Bruegelbiografie, **Paul Huvenne** is administrateur-generaal, **Vik Leyten** is hoofd Marketing, Communicatie en Educatie, **Wenke Mast** is medewerker Marketing, Communicatie en Educatie, **Nanny Schrijvers** is wetenschappelijk medewerker collectieonderzoek, **Dikkie Scipio** is architecte, **Jacques Sonck** is fotograaf, **Véronique van Passel** is medewerker Marketing, Communicatie en Educatie, **Jesse Willems** is fotograaf.

Foto's
Kunstwerken en voorwerpen waarbij geen herkomst vermeld is, maken deel uit van de collectie van het KMSKA.
Karin Borghouts: p. 27, 29
Koen Broos: p. 5
Koen Broucke: p. 39, 40
Bugatti Automobiles S.A.S.: p. 18
Filip Claessens: p. 38
Kristien Daem: p. 35
Michel van Dam: p. 14-15
Glenn Geerinck: p. 6, 7
Cristina Iglesias: p. 31
Cristina Iglesias/Artangel/Luis Asin: p. 32, 33
KMSKA Archief: p. 3
KMSKA/Lukasweb: wikkel, p. 4, 16
Lech Majewski/Angelus Silesius: p. 10-11
Jacques Sonck: p. 44
Javier Téllez/Galerie Peter Kilchmann Zürich: p.8
Marie Cecile Thijs © Claus en Kaan: p. 26
Jean-François Van Mullem: p. 37
Jesse Willems: p. 20, 23, 30
ZCZ Films London: p. 25
ZOO Antwerpen: p. 19
Op sommige beelden kunnen aanvullende auteursrechten gelden © SABAM Belgium.

Druk
Albe De Coker

Grafisch ontwerp
Linde Desmet en Marie Sledsens

Papier
Cover: Arctic Volume White
Binnenwerk: Arctic Volume White Wikkel: MC silk

Lettertypes
Din Schrift, Memphis

Oplage
4700 ex.

ISSN
ISSN 2294-0316

ZAAL Z wordt gedrukt met bio-inkt op papier afkomstig uit duurzame bosbouw in een CO^2-neutrale drukkerij.

Niets van deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd auteursrechten op de illustraties te regelen volgens wettelijke bepalingen. Wie meent toch zekere rechten te doen gelden, kan zich tot de uitgever wenden.

Om opgenomen te worden in ons adressenbestand of om uw abonnement op te zeggen kunt u uw gegevens telefonisch doorgeven op T 32 (0)3 224 95 61 of via zaalz@kmska.be

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen is een instelling van de Vlaamse overheid en het enige Vlaamse museum met een wetenschappelijk statuut.

De belangrijkste opdrachten van het KMSKA zijn het behoud, beheer en de verdere uitbouw van de collectie; de ontsluiting en de wetenschappelijke studie van de collectie; tentoonstellen van objecten en de uitbouw van een publiekswerking.

Het KMSKA onderschrijft de statuten van ICOM, the International Council of Museums.

OP HET STRAND

De Griek Périclès Pantazis (Athene 1849 - Brussel 1884), de schilder van *Op het strand*, bracht zijn studietijd in eigen land en in Parijs door en kwam vervolgens in Brussel terecht. In Frankrijk bewonderde hij de schilderijen van Manet en Boudin. Zo werd hij in België een voorloper van het impressionisme. Pantazis was een van de stichters van *Les XX*, maar door zijn vroege dood heeft hij de betekenis van deze kunstenaarsbeweging niet meer kunnen inschatten. Hij schilderde vooral marines, landschappen, stillevens en portretten van kinderen.

Périclès Pantazis, **Op het strand**, z.d. 70 x 108 cm

Het schilderij – blauwe lucht, witgrijze wolken, blauwgroene zee met witte schuimkoppen, een strand bevolkt met enkele wandelaars – haalt zijn expressieve kracht uit de speling van het licht, de levendige kleuren en de voelbaar atmosferische vochtigheid. De beweging van de lucht, het licht en het water, met alle mogelijke wisselingen, boeien een impressionist als Pantazis. De losse factuur en de brede borstelvegen tonen hoe snel hij het werk schilderde: de directe observatie van een toevalligheid wordt met vlugge hand vastgelegd. Kijk hoe hij de plas gebruikt die het terugtrekkende zeewater achterliet: de elegante crinolines van de dames worden erin weerspiegeld.

Van dit werk bestaat een kleine voorstudie die Pantazis wellicht in openlucht schilderde en nadien met enkele wijzigingen omwerkte tot het schilderij. Op de twee zijn de spelende kinderen met het bootje en de wandelende dames te zien. Maar in de definitieve versie vervangen levendige kleurvlekken de sombere tonen van de kinderhoofdjes en kledij uit de schets. De wandelaars en spelende kinderen op het strand aan de Noordzee brengen kleur op het doek. De roze parasol wordt rood en de donkere zeilen van het speelgoedbootje worden wit. Precies dit aantrekkelijke coloriet lokt het oog van de toeschouwer naar dit speelse en bekoorlijke zomertafereel.

Tekst naar Els Maréchal in *Het Museumboek. Hoogtepunten uit de verzameling*, Antwerpen, 2003, p. 170

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) is vanwege renovatiewerkzaamheden tot eind 2017 gesloten. U vindt onze collectie ondertussen op verschillende locaties in en rond Antwerpen.

Voor mij is Rubens een grote natuurkracht, een van de meest fantastische schilders uit de kunstgeschiedenis.

Waldemar Januszczak, p. 24